

zihin eğitimi açısından kur'an'ın söylemi ve yöntemi

MEHMET EVKURAN

Doç.Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Kalam Anabilim Dalı

"...bağımlı olan (contingent) bağımlı olduğu şeylerden ayrı düşünülemez. Ancak bağımlı olan için bağımlı olduğu seye, onu unutacak kadar dalıp gitmesi mümkündür. Bu, aynen oyuncaklarına dalıp onların dışında olan şeylere kulak asmayan bir çocuğun durumuna benzer. Kur'an'a göre tabiatın nereden geldiğini (ve tabii ki nereye gideceğini) düşünen bir kimse 'Allah'ı bulur.' Bu Allah'ın varlığını ispat etmek değildir. Çünkü Kur'an'a göre eğer sen Allah'ı bulamazsan O'nun varlığını hiçbir zaman ispat edemezsin..."

Fazlur Rahman

Kur'an, insanın bilimsel ve tarihsel birikimi arttıkça yeniden okunan ve anlaşılabilir bir kitaptır. Onun tarihsel, teolojik, sosyal ve kültürel başarısının nasıl mümkün olduğu da yine elde edilen veriler ışığında daha net kavranabilmektedir. Çalışmamızda Kur'an'ın inşâî bir metin olarak, tarihte bireyi nasıl ele aldığı, kendi tikel gerçekliğine gömülü bir hayat süren toplulukları kavrayıp onlardan nasıl dinamik bir toplum modeli çıkardığı konusu, eğitimle ilgili bir problem olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Eğitim, istenen yönde davranış ve değerler geliştirmek ve bunları yaşamında deneyimlemek üzere kişinin iç dünyasında bir dönüşüm başlatır. Bunu doğru bilgi, doğru değer yargıları ve doğru davranış bi-

çimleri kazandırarak gerçekleştirir. Hiç kuşkusuz ki eğitim bunu kendisi yapmaz. Bilinçli, özgür ve sorumlu bir özne olduğunu insana hatırlatarak, onun gerçekleştirmesine yardımcı olur. Eğitimin dayandığı temel kavram ve değerleri göz önünde tutularak Kur'an'ın içerdiği potansiyel ve fiilen uyguladığı yöntem ortaya konmaya çalışılacaktır.

Zihin felsefesi açısından "kişi" kavramı hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bedene ağırlık veren görüş, kişi'yi bedensel bir durum olarak görür ve beden gerçeğindeki (Beyni de beden bir parçası sayar) fonksiyonlar sayesinde kişi'den söz edebileceğimizi savunur. Bu görüş sahipleri tüm zihinsel etkinliklerimizin beden bir fonksiyonuna indirgenebileceğini düşünür. Buna karşılık kişi'yi dünyaya karşı belirli zihinsel tutumlar geliştiren ve dünyada zihinsel olarak var olan bir soyut durum şeklinde değerlendiren yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımlarda gerek kişi kavramı gerekse kişiler arasındaki farklılıklar, bilinç durumları atfedilerek belirginleştirilmeye çalışılır. Zihin felsefesi alanındaki son çalışmalar, metodik düalizme karşı çıkar ve kişiye dair radikal maddî-maddî olmayan biçimindeki temellendirmeleri reddeder. Bunun yerine hem fiziksel hem de zihinsel niteliklerin sayıldığı bir yaklaşım ortaya konulmaktadır. Bu durumda özne, sadece bilinçli değil aynı zamanda fiziksel bir şeydir. Bu yaklaşımı savunan bilim adamları zihinsel ve fiziksel niteliklerin temelde farklı yapılar (natures) olduklarını kabul etmekle beraber, kişi kavramının oluşumundaki etkilerine dikkat çekerler.¹

Zihin felsefesi alanında yapılan bu tartışmaların ve ileri sürülen görüşlerin, Kur'an ve eğitim ilişkisi açısından taşıdığı önem, insanın hayatından sorumlu bilinçli bir özne olmasını ortaya koymasında yatar. Kişi

kavramını zihin-dışı referanslara dayanarak temellendiren görüşler çevrenin, doğanın, deneyimlerin, geleneğin insan üzerindeki etkilerini açıklamakla beraber, insanın kendini ve çevresini aşabilen, irade sahibi etkin bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etme riski taşırlar. Oysa her türden eğitimsel girişim insanın değişebilen ve olumlu yönde davranış geliştiren bir varlık olduğunu varsayar.

Kişi kavramını zihin-dışı referanslara dayanarak temellendiren görüşler çevrenin, doğanın, deneyimlerin, geleneğin insan üzerindeki etkilerini açıklamakla beraber, insanın kendini ve çevresini aşabilen, irade sahibi etkin bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etme riski taşırlar.

Kur'an-ı Kerim'de insanla ilgili olarak kullanılan iki kavram arasındaki ince ayırım bize, insanın ontolojik ve toplumsal doğası hakkında önemli ipuçları verir. Bu iki kavram fıtrat ve ahlak (Kur'an metninde geçtiği şekliyle "hulq") kavramlarıdır. Fıtrat sözcüğü "yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak ve icad etmek" anlamlarına gelen fatr sözcüğünden gelir. Bir varlık hakkında kullanıldığında "onun yaratılışı, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluşu" anlaşılır. Kur'an'da Allah için sıfat ve fiil olarak kullanılan fatr kelimesiyle², "ilk yaratılıştaki mutlak yokluğu yararak içinden varlığı çıkarması" kastedilir.³ Fıtrat yüce Allah'ın insanı benzersiz bir şekilde yaratmasıdır. Bu ağırlıklı olarak ontolojik bir vurgu taşır. İnsan burada tümüyle Allah'ın yarattığı bir varlık kimliğiyle nesne olarak temellenir. Sahip olduğu bedensel ve zihinsel tüm özellikleri ona Allah bahşetmiştir. Ahlak kavramı ise daha dinamik bir içeriğe sahiptir. Ahlak Arap dilinde "h-l-q" kökünden gelir. Hlq, yaratmak an-

lamındadır ve Allah'ın yaratma fiili için de sıkça kullanılır. Fitrat ile hulq sözcükleri arasındaki ilk fark, hulq sözcüğünde sadece var kılma, varlık sahnesine getirme anlamına gelmesine karşılık fitrat sözcüğünde daha üst bir anlam vardır. Fitrat fiili, bir şeyi daha önce görülmemiş biçimde ve estetik olarak yaratmak ve bir şeye değerlerinden ayrı bir özellik vermek demektir.

Ancak burada bizi ilgilendiren nokta, hulq sözcüğünün Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından insana nispet edilerek de kullanılmış olmasıdır. Ahlak sözcüğü "huy, tabiat ve seciye" anlamlarına gelir.⁴ Hulq /ahlak insanın yaptığı bir fiil olarak düşünüldüğünde, insanın özgürlük alanını oluşturan bir çerçeve anlaşılır. İnsan, kendi fitratını değiştiremez ama ahlakını değiştirebilir. Fitrat, insanın güç ve sorumluluk alanının dışında kalan bir sabiteler alanını ifade ederken, ahlak insanın yapıp ettiklerinden

Ahlakta, değerlere dayanarak kendini kuran ve oluşturan insandır. Ahlak insanın öncelikle kendi üzerinde çalışması, kendi içsel dünyasını ve davranışlarını düzenlemesidir.

oluşan dinamik bir alana işaret eder. Ahlakın ilk ve son konusu insandır. Ahlak bağlamında, özne de nesne de insandır. İnsanın ahlakî açıdan iki kutuplu bir varlık olması insan açısından hem ahlakı hem de eğitimi mümkün, hatta zorunlu kılar. Ahlakta, değerlere dayanarak kendini kuran ve oluşturan insandır. Ahlak insanın öncelikle kendi üzerinde çalışması, kendi içsel dünyasını ve davranışlarını düzenlemesidir. Şu halde ahlak, insanın kendisini başka bir insan olarak yeniden yaratması, inşâ etmesi anlamına gelmektedir. Buradaki inceliği kavramak için "*Sen büyük bir ahlak sahibi-*

sin."⁵ ayeti ile peygamberimizin "*Beni Rabb'im terbiye etti.*" açıklamasını birlikte okumak gerekir. Ahlak sözcüğünün insan için kullanılmasının taşıdığı en yüksek imâ, insanın değişebilir, eğitilebilir aktif bir varlık olmasıdır. Eğitim, insanda bulunan değişebilir, değiştirilebilir öğeler üzerinde durmaktır. Ahlak ile eğitim arasındaki sıkı bağ da işte buradan kaynaklanır.

Ahlak ve eğitim ilişkisi çerçevesinde Allah-insan ilişkisine bakıldığında Allah'ın eğiten ve terbiye eden (Rabb) niteliğinin öne çıktığı görülür.⁶ İslam'ın Tanrı'sının (aynı zamanda tüm zamanların ve mekânların Tanrı'sıdır O.) en yüce adı ve sadece onu zât olarak ifade eden ismi "Allah"tır. el-İlah (Allah); tek, en yüce, yegâne ve en sahici tanrı anlamında kullanılır. Varlık olarak ve en soyut anlamıyla yüce Allah'ı kast eder. Bunun dışında O'nun için kullanılan diğer tüm isimler aynı zamanda birer sıfattır. Varlıkla kurduğu belirli bir ilişkiyi ifade eder. Belirli bir evrende bilinen varlıklarla bilinen türden bir ilişkiye işaret ederler. Sıfat, bir varlığın diğer varlıklarla olan ilişkisini anlatır. Bu durumda sıfatlanan varlığı, neyse o olarak değil de ilişkiyel bir varlık olarak tanırız. Diğer varlıklara kattığı, paylaştığı ya da etkileştiği bilinen bir etkinlik üzerinden tanırız. İşte Allah'ın sıfatlarının Kur'an'daki kullanımına baktığımızda da bu durumu açıkça görmek mümkündür. Sözgelimi Allah'ın semî', basîr, muhîr, kadîr vb. olarak nitelendiği durumlarda O'nun varlığa yöneldiğini, yarattığı varlıkları işittiğini, gördüğünü, kuşattığını ve güç yetirdiğini vb. anlarız. Rab sıfatında da benzer bir durum vardır. Allah kendini Rab olarak tanıttığında artık varlıkla farklı türden bir ilişkiye geçtiğini dile getirmektedir. Rab olan Allah, bilinen bir dünyayla bilinen ve anlaşılabilir türden bir ilişki kurmuştur. Rabb'lik, yüce Allah'ın varlığı kolladığını, kontrol ettiğini ve göze-

timde tuttuğunu ima eder. Buna karşılık Rab sıfatı insana yönelik kullanıldığında ise özel bir durum ortaya çıkar. İnsan-Allah ilişkisi ontolojik bir kurguya sahip iken, insan-Rab (Allah) ilişkisi daha aşikâr ve açık bir ilişkidir. Bu insanın eğitimle karşı karşıya kaldığının bir ifadesidir. Her şeyden önce Allah'ın Rab olarak nitelenmesi, ilişkinin karşı kutbunda yer alan insanın "eğitilebilirliğinin" diğer bir açık kanıtını oluşturur.

Bir eğitim projesinin başarısı kognitif, manevî ve davranışsal öğeleri etkin biçimde birleştirmesinde yatar. Bilgilendirmek eğitimin kognitif boyutunu, değer oluşturmak manevî ve içsel boyutunu, eyleme geçirmek de davranışsal boyutunu oluşturur. Bu ek-sende Kur'an'a baktığımızda bireye ve topluma dönük güçlü bir eğitim politikasının izlerini görürüz. Kur'an, sadece bir dua ya da bir ilahi kitabı değildir. Pek çok konu hakkında bilgiler içerir. Özellikle Allah, ahiret, cennet, cehennem vb. metafizik konularda insanın sahip olduğu tarihî ve geleneksel bilgileri düzeltir, en doğru bilgileri anlatır. Ancak onun yegâne amacı bilgilendirmek değildir. Doğru bilgilendirmenin yanında doğru inanç ve doğru davranışın da ortaya çıkmasını sağlamaya çalışan Kur'an söyleminde etkin bir politika izlenir. Kur'an'ın muhatapları açısından bakıldığında, insandan, sadece anlamaya çalışan değil aynı zamanda kendini arındırmayı amaçlayan bir duyarlılık beslemesinin talep edildiği fark edilir. Kur'an'ı anlamak demek, zihinsel düzeyde onun ne söylediğini kavramakla sınırlı değildir. Anlamak bağlanmayı ve onun hayatımızla aktüel olarak fiilen birleşmesini gerektirir. Zaten iman kavramını inanç kavramından ayıran şey de burada ortaya çıkar. Siz bugünün Salı olduğunuzu bilirsiniz. Bu bilginizden öylesine eminsinizdir ki buna inanırsınız. Ancak bu inancınız, kendi nesnesiyle aranızda

güçlü bir bağ oluşturmanızı ve buna bağlı olarak bir tutum ya da duruş sergilemenizi gerektirecek ölçüde değildir. Oysa Allah'a iman, kesin bilginin (yakîn) yanında ahlakî ve duygusal bir iletişimi de getirir. Kişinin kendi nefsiyle ve diğer tüm varlıklarla olan ilişkisi de bu iman bağının ışığında anlam kazanır ve gelişir.

Allah'a iman, kesin bilginin (yakîn) yanında ahlakî ve duygusal bir iletişimi de getirir. Kişinin kendi nefsiyle ve diğer tüm varlıklarla olan ilişkisi de bu iman bağının ışığında anlam kazanır ve gelişir.

İnsan akıl sahibi bir varlıktır. Aklını kullanarak yaşam sürmek onun için vazgeçilmez bir varoluş koşuludur. Bunun anlamı, onun yaşamını, doğayı, çevresini, tarihi, varlığı bilgiyle kavrayan, kendisi için tanıdık hale getiren etkin bir varlık olmasıdır. Anlam arayışı insanın en köklü yönelimidir ve sahip olduğu yetilerini kullanarak bu ihtiyacı karşılamaya çalışır. İnsan, anlık yaşayan bir varlık değildir. Zihin, bellek, gelecek beklentisi gibi duygusal ve düşünsel etkinlikler içindedir. Yine insan fiziksel çevresiyle doğrudan ilişkiler kurarak yaşamaz. O, bilgisel bir sistem geliştirerek çevresiyle ilişki kurar. Zihinsel dünyasında sembolik bir anlam şeması kurarak var olur. Bunun en geniş düzeydeki imâsı, insanın kültür üreten bir varlık olmasıdır. Kültür insan için temel varlık koşuludur. İçinde yaşadığı kültürel evrenin kodlarını kullanarak kendisini, tarihi, toplumu, değerleri, geçmişi ve geleceği temellendirir. Kültür, sadece makro düzeyde anlam arayışının karşılığı olmaz, aynı zamanda gündelik yaşama da yön verir. Olayları nasıl değerlendireceğini değil, bunlar karşısında neler hissedeceği-

ni de kişiye öğretir. Ancak kültürün paradoksu insan için temel bir sorun olmuştur. İnsan tarihsel ve toplumsal olarak var olabilmek ve süreklilik elde edebilmek için oluşturduğu kültür tarafından kuşatılır. Onun bir esiri ve mahkûmu olmaya başlar. Çoğunlukla söylendiği gibi kültür, insanın adeta ikinci doğası olur. İşte eğitim ile kültür arasındaki sıkı ilişki de burada temellenir. Her toplum eğitimden, kültürel ve toplumsal değerlere uygun bireyler yetiştirmesini talep eder. Bu beklentiyi karşıladığı ölçüde de eğitim başarılı sayılır. Bu çerçevede artık Kur'an'ın eğitimsel değerini ve başarısını değerlendirmek mümkün olur.

Kur'an'ın, bireyin zihninde bir şok durumu yaratmak amacıyla uyguladığı terğîb ve terhîb yöntemi bireyin, sosyal ve geleneksel bağlantılarını gevşetiyor ve farklı bir dünyanın ufkunu işaret ediyordu.

Kur'an'ın eğitim açısından izlediği yöntem oldukça çarpıcıdır. Onun tedricî bir yöntem uyguladığı ve böylece kişileri bir uyum ve hazırlık sürecinden geçirdiği, iyi bilinen ve sıkça ileri sürülen bir görüştür. Bu görüş bir ölçüde doğrudur. Özellikle insanların alışageldikleri sosyal geleneklerin bazılarının değiştirilmesi ya da tümüyle tasfiye edilmesi bakımından bu yöntemin başarıyla uygulandığı görülebilir. Ancak bunun dışında yine Kur'an tarafından kullanılan başka bir yöntem daha vardır ki bu, daha çok ilahî mesajın söylemsel etkisinde gizlidir. Bilindiği gibi Kur'an'ın indiği coğrafyada etkin olan sosyal kültür, kabilecilik idi. Bu yapı gerçekten de çok sıkı bir şekilde bireyleri birbirine ve topluca geleneğe bağlıyordu. Oysa Kur'an bu yapıda köklü değişiklikler yapmayı amaçlamıştı. Bir kültür içinde de-

ğişim süreci başlatmak için en etkili yollardan biri, "şok" yaratmaktır. Şok, bireylerin kendi tikel değerlerini daha rahat irdeleyecekleri bir mesafe duygusu oluşturur. Bireyler kendilerine, toplumsal yapı ve değerlerine, anlık da olsa dışardan bakma fırsatı elde ederler. Hiç kuşkusuz ki şok, sürekli bir bilinç durumu değildir. Her şok kısa süreli bir duygusal ve düşünsel etki yaratıp ortadan kalkar. Şoktan sonra bireyler, sığınma dürtüsüyle tekrar "evlerine dönerler". Kur'an'ın ilk muhatapların zihninde yarattığı şokun derinliğini kavramak için onun söylemine bakmak gerekir. Mekke'de inen ilk ayetlerin temel vurgusu Kur'an'ın Allah'ın sözü olmasıydı. Yani inen ayetler herhangi birinin değil zaten inanageldikleri en yüce yaratıcının sözleriydi. Kelamın etkisi, onu söyleyenin kimliğinde saklıydı. Ardından Mekke ayetlerin sunduğu oldukça canlı ve etkileyici ahiret tasvirleri, bireyi zihinsel ve düşünsel yönlerden kuşatmaya, onu içerden kavramaya başlamıştı. Ayetler kabile insanını alıp tek başına Allah'ın huzuruna çıkarıyordu. Ataların, oğulların, mal ve mülkün yarar sağlamayacağı bir günün gerilimini yaşatıyordu. İnsan, toplumdaki kötülükler ve yanlış inançlar konusunda geleneği ya da ataları referans göstererek kendini aklayamazdı. Zira her insan tek tek hesap verecekti. Bunun anlamı, her insan hayatının sorumluluğunu bizzat kendisi üstlenmiştir ve "*Hiç kimse diğerrinin yükünü taşımaz*"⁷. Diğer yandan inananlara da olağanüstü güzellikte ödüller vaat ediliyordu. Bunlar cennet ve cehennem tasvirlerinde net olarak görülür.

Bu çerçevede önemle belirtilmesi gereken noktalardan biri de Kur'an öğretisinin "kurtarıcılık" (saviorship) fikrini en başta kökünden reddetmesi gerçeğidir. Bazı inançlarda bir insanın -ki bu kişi ya peygamber

ya da bilge bir kişi olmaktadır- sergilediği olağanüstü bir fedakârlıkla sözüm ona insanların günahlarının affedilmesini sağladığı ve bir tür kefaret eyleminde bulunduğu doktrini vardır. Kur'an'a göre hiç kimse başkasının sevabına ya da günahına ortak olmaz. Bu en başta Allah'ın adaletiyle ilgili bir husustur. İslam'da kurtarıcı yoktur. Kişiyi saygın yapacak olan tek şey kendi davranışlarıdır. Bu radikal bireysellik vurgusu, aslında her insanın, kendi kişisel ahlakî ve varoluşsal sorumluluğunu sırtında taşıdığını açıkça ortaya koyar. Bunun eğitim açısından karşılığı, başkasından yardım alsa ya da rehberliğinden yararlırsa da kişinin kendi sorunlarını nihaî olarak ancak kendisinin çözebileceğidir.

Kur'an'ın, bireyin zihninde bir şok durumu yaratmak amacıyla uyguladığı tergîb ve terhîb yöntemi bireyin, sosyal ve geleneksel bağlantılarını gevşetiyor ve farklı bir dünyanın ufku işaret ediyordu. Sosyolojik aidiyet yerine ontolojik ve ahlakî kaygıyı ikame ediyordu. Şokun amacı, bireyi korkutmak ve böylece onu sindirmek değildir. Esasen bu gerçek anlamda insancıl bir eğitimin de amacı olamaz. Zira eğitim insanı kişi ve özne yapmak durumundadır. Onun hem özgür ve değerli bir varlık olduğunu hem de sorumlulukları bulunduğunu hatırlatmak ve bunların neler olduğunu bildirmek zorundadır. Şok, kişide yaşadığı reel yaşamın gerçekliğini hissettirdiği ve başka yaşam biçimlerinin de mümkün olduğunu gösterdiği ölçüde başarılı olacaktır. Bu arada doğal afetlerin ve modern dünyadaki ekonomik krizlerin de bireylerin zihninde bir şok etkisi yaratabildiği unutulmamalıdır. Ancak şoku izleyen süreç anlamlı bir inşâ değil de belirsizlik ve nihilizm olursa, bu kaosa ve elde olanların da yitirilmesine yol açacaktır. Kur'an'da, terhîb yönteminin tergîb ile

birlikte uygulanmasındaki hikmet ve incelik de zihin inşâsı amacına uygundur.

Kur'an'ın eğitim felsefesinin temelinde insancılık yatar. Kur'an aslında insan merkezli bir yaklaşım taşır. Öncelikle öngördüğü hedeflerin insanın güç ve özgürlük alanı

Kur'an aslında insan merkezli bir yaklaşım taşır. Öncelikle öngördüğü hedeflerin insanın güç ve özgürlük alanı içinde yer aldığını vurgular.

çinde yer aldığını vurgular. İnsan iyi ve kötü davranışlar sergilemede özgür bir varlıktır. Hür irade, ahlakî sorumluluğun ön şartıdır. Ayrıca Allah yarattığı ve her an gözettiği insana "taşıyamayacağı bir yük yüklememiştir."³ Bunun eğitim felsefesi açısından anlamı, insana gösterilen hedeflerin "ulaşılabilir, yerine getirilebilir" niteliğe sahip olmasıdır. Yani ulaşılması istenen hedefler insancıldır. İnsancılığı belirten öğeler, hedeflerin öncelikle insan için olmasıdır. Ardından insanın özverisini talep etmesi ve onun çabasıyla gerçekleştirilmesidir. Son olarak da insan için ulaşılabilir olmasıdır.

Sadece bir eğitim programının değil, her hangi bir sosyal projenin de başarısını gösteren çarpıcı bir ölçüt; onun bireyi/grubu/toplumu hangi düzeyden alıp nereye ulaştırdığıdır. Bu, bir programın pratik başarısını gösterir. Zira her zaman öngörülen hedeflere ulaşmak mümkün olmaz. Bazen de öngörülmeleyen sonuçlar elde edilir. Kur'an'ın ilk ayeti ile son ayeti arasındaki zaman aralığı yaklaşık 23 yıldır. Mekke'de inanç açısından putperestlik, sosyal açıdan ise kabilecilik asabiyeti çerçevesinde yaşam süren insanlardan, daha üstün bir

inanç olan tevhide inanan, kabile asabiyeti yerine inanç kardeşliğini ilk edinen ve değerlerini dünyaya anlatma sorumluluğuyla dolu bir insan tipi inşa eden Kur'an söyleminin başarısı, tarihsel olarak aşikardır.

Kur'an, insanı yetiştirirken sorumluluk ve özgürlük duygusunun yanında kişide varoluşsal bir özgüven oluşturmuştur. İnsanın Allah katında değerli olduğu, özenerek yaratıldığı ve üstün özelliklere sahip kılındığı bildirilir. Ardından bunca üstün özelliğin ve sağlanan imkânların boşuna verilmediği, nimetlerden sorgulanacağı da hatırlatılır. Bu, insanın şımarmasını ve kendini müstağni görmesini önlemek açısından önemli bir çıkıştır. Kur'an-ı Kerim bir yandan insanı övüp onun üstünlüğünü vurgularken diğer yandan da taşıdığı sorumluluğun ağırlığını hatırlatarak onu "beyne'l-havfi ve'r-reqâ" konumunda tutar. "Korku ile ümit arasında" bulunmak insanı motive eden en güçlü etkenlerdendir. Korku ile ümit arasında durmak, sadece ahlakî bir konumu ifade etmez. Bu aynı zamanda zihinsel ve bilgisel bir tutumu da içerir ve insanın tam olmadığını, gelişmeye açık bulunduğunu işaret eder. Yine bu zihinsel tutum, insanı hem ahlakî hem de bilgisel açıdan teyakuzda tutar. Korku kültürünün egemen olduğu toplumlarda, bireylerin özgüvenlerini ve eylem cesaretlerini yitirdikleri bilinen bir gerçektir. Aksi durumda ise kendini yeterli gören ve derin bir şımarıklık duygusu taşıyan bireylerin ahlakî ve entelektüel açılardan duyarsızlaştıkları da açıktır. Bu bakımdan kişinin her iki zihinsel tutumdan da uzak durması, kendini ve çevresini sorgulamaya yatkın bir konumda bulunması eğitim açısından çok önemlidir. Kur'an söyleminin bireylerin zihninde, Allah karşısında bu titrek ve umutlu psikolojiye yol açması, sosyal ve ahlakî dönüşümün de motorunu oluşturmuştur. Kur'an'ın izlediği yöntemi,

gelecek için insan yetiştirme yöntemi olarak nitelemek gerekir. Bu yöntemin dayandığı insancılık, kararlılık, idealizm, gerçekçilik ve bireysellik gibi öğeleri ele almak bu çalışmanın sınırlarını aşar ve ayrı bir incelemeye ihtiyaç gösterir. Ancak sonuç olarak şunu belirtmek gerekir: Kur'an'ın insan yetiştirmek için uyguladığı yöntem temelde bir zihin eğitimidir ve kişide saklı bulunan ancak zamanla ona unutturulan etik, bilgisel ve duygusal potansiyelin harekete geçirilmesi şeklinde uygulanmıştır. Bu, insanın zihninde başlayan ve günlük yaşamını, davranışlarını ve duygusal yaşantısını da içine alarak boyutlanan kuşatıcı bir eğitim anlayışının ifade etmektedir.■

dipnotlar

- 1 Jerome A. Shaffer, *Zihin Felsefesi*, çev. Turan Koç, İz Yay., s. 88, 89
- 2 En'âm suresi 6/14. ayet, Fâtır suresi 35/1. ayet, Zümer suresi 39/46. ayet.
- 3 Tâcu'l-Arûs, "ftr" md.
- 4 Lisânu'l-Arab, "hulk" md.
- 5 Kalem suresi, 68/4. ayet.
- 6 Rabb sözcüğünün Kur'an'daki zengin kullanımı için bkz. Muhammed Fuad Abdulbaki, *Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul 1990, s. 285-299.
- 7 Zümer suresi, 39/7. ayet.
- 8 Bakara suresi, 2/286. ayet.